

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE ARŞİV İDARESİ, ARŞİVCİLİK VE İLK TASNİF ÇALIŞMALARI

ARCHIVE ADMINISTRATION, RECORDKEEPING AND THE EARLY CLASSIFICATION WORKS IN THE OTTOMAN AND REPUBLICAN PERIOD

Dr. İbrahim BAŞ
T.C. Cumhurbaşkanlığı
Devlet Arşivleri Başkanlığı
ibobas03@gmail.com

Öz

Tarihi belgelerin tasnifi, ulusların hem bir değeri hem de geleceğe yönelik bir ışık olması bakımından önem arz etmektedir. Arşivcilik tarihimizin modern anlamda 19.yy'ın ortalarından itibaren başlamasından Cumhuriyet dönemine uzanan dönemde, gerek tasnif gerekse arşiv idaresine yönelik farklı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ise Osmanlı Devleti döneminde gerçekleştirilen faaliyetleri sonucunda oluşan ve yüz yıllarca muhafazasının sağlanıp miras olarak bırakılan arşiv belgelerine yönelik gerçekleştirilen uygulamalar; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte arşiv ve arşivciliğe olan yaklaşımlar bağlamında değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen ilk tasnif çalışmaları ile tasnif komisyonlarından bahsedilerek bu komisyonların oluşumu, çalışma sistemleri, başkanları ve komisyon çalışmalarının sonlandırılma gerekçeleri detaylandırılmıştır. Çalışma sonucunda; tarihi belgelerin gerçekçi bir tasnifinin yapılabilmesi için iyi Osmanlıca bilen arşiv uzmanlarının yetiştirilmesinin şart olduğu; bunu sağlamak için de eğitim politikalarının geliştirilip uygulandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sınıflandırma, Arşiv, Arşivcilik, Arşiv İdaresi

Abstract

The classification of historical records is important in terms of being both a value of the nations and a light for the future. From the beginning of our history of archiving in the modern sense starting from the middle of the 19th century through Republican period, different studies were carried out in classification and archive administration. In this study, the practices of archival records, which were formed as a result of the activities carried out during the Ottoman Empire, which were preserved and left as a legacy for hundreds of years, evaluated in the context of approaches to the archives and archival studies with the establishment of the Republic of Turkey. In addition, the first classification activities and its commissions were mentioned and the formation of these commissions, working systems, presidents and the reasons for the termination of the commission were detailed. As a result of this study, it was seen that it is necessary to train archives experts who know Ottoman language well for realistic classification of historical Records and in order to achieve it, it can be said that education policies have been developed and implemented.

Keywords: Classification, Archive, Recordkeeping, Archive Administration

Giriş

Bu çalışma Cumhuriyet Döneminde arşivcilik çalışmaları için ihdas edilen arşiv idareleri ve bu idarelerin bağlı olduğu makamlar ile bu konudaki çalışmalar ve ilk tasnif çalışmalarını değerlendirmek için yapılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi Arşivciliği'ne başlamadan önce arşiv malzemesinin menşeyini ve menbainı oluşturan, kuruluşundan yıkılışına kadar Osmanlı Devleti'nin arşivcilik çalışmalarına değinilecektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Hazine-i Evrak'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nin kararı ile Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü'ne bağlı "Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği" adı ile yeniden teşkilatlandırılmasından Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın kurulmasına kadar bu konudaki arşiv idare ve teşkilatlarının ihdası ve lağvedilmeleri ile ilgili çıkarılan mevzuatlardan bahsedilecektir. Cumhuriyet Dönemi'nde oluşturulan arşiv idareleri ile birlikte arşivcilik çalışmalarına değinilecektir. Bu çerçevede Ali Emiri'den başlayarak, İbnü'l-emin Mahmut Kemal ve Muallim Cevdet'in başkanlığında kurulan tasnif komisyonları, çalışma süreleri ve komisyonların dağılması ile ilgili süreç açıklanmıştır. 1936 yılında Macaristan'dan Macar asıllı Türk tarihçi ve arşivci olan Dr. Lajos Fekete'nin Türkiye'ye getirilmesi ile birlikte daha önceki tasnif komisyonlarının uyguladığı sistematik ve kronolojik tasnif metotlarının yerine organik tasnif metodunun yerleştirilmeye çalışması değerlendirilecektir. Bununla birlikte 1956 yılından itibaren bu yeni tasnif metoduna göre yapılan tasnif çalışmalarından bahsedilecektir. 10 Ekim 1984 tarih ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilat Kanunu ile Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla birlikte sözleşmeli personel istihdam edilerek 1987-1991 ve 1992-1995 dönemlerinde yapılan tasnif çalışmalarından söz edilip bu çalışmaları yaparken sayıları binleri bulan Arşiv Uzmanı yetiştirilmesinden bahsedilecektir.

Osmanlı'nın Kuruluşundan Cumhuriyet'e Arşiv İdaresi ve Arşivcilik

Osmanlı Devleti'nde arşiv fikrinin kuruluşu ile birlikte var olduğu söylenebilir. Ancak Osmanlı Devleti'nin ilk dönemi hakkında fazla belge bulunmamaktadır. Bunun nedeni devletleşme sürecinin henüz tamamlanmaması, çok sık yer değişiklikleri ve sürekli savaş halinde bulunması olsa gerektir. Ayrıca Timur'un istilası ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren başkentleri olan Bursa ve Edirne'de oluşan arşivin imha edildiği sanılmaktadır. 1402 Ankara savaşı akabinde yaşanan Fetret Devri ve saltanat mücadelesinden dolayı bir süre daha arşiv belgelerini biriktirme ve muhafaza etme ortamı oluşmamıştır (Baş, Mart 2019, s. 60). Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin arşivleri daha düzenli birikmeye ve muhafaza edilmeye başlanmıştır. Ancak Fatih devri ile Kanuni devri arasında yaklaşık yüzyıllık dönem ile ilgili Osmanlı Arşivi'ne intikal eden belge ve defter sayısı azdır. Bu dönemin defter sayısı birkaç yüz defterden ibarettir. Kanunî döneminden itibaren ise daha yoğun ve daha düzenli arşiv malzemesi birikmiştir (Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz "Osmanlı Dönemi 1", 2000, s. 5).

Osmanlı'nın arşiv malzemesi Divan toplantılarının yapıldığı mekânların yakınında bir odada muhafaza edilirdi. İstanbul'un fethinden sonra ilk olarak Saray dışında Yedikule'de bir arşiv binası tahsis edilmiştir. Daha sonra arşiv Atmeydanı, Bab-ı Hümayun'un üst kat odaları, Saray-ı Atik, Bab-ı Âlî'ye yakın Tomruk deposu, Çadır Mehterleri Kışlası gibi mekânlara kısa süreli olarak nakledilmiştir (Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz "Osmanlı Dönemi 1", 2000, s. 6-7). Edirne Sarayı'ndaki Divanhane'ye ve Ordu Divanları'na ait defterler XVIII. Yüzyılın ilk yarısında -Sultan III. Ahmet'ten sonra padişahların tamamen İstanbul'a

yerleşmeleriyle- Topkapı Sarayı'na taşınmıştır. Topkapı Sarayı'nda Divan toplantılarının yapıldığı Kubbealtı Dairesi'nin yanında "Hazine-i Amire" de devletin hazinesi ile birlikte muhafaza edilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2017, s. 5).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Devlet teşkilatı ve bürokrasideki ihtişamı her daim Defterhanesinde sakladığı defterlere ve vesikalara dayanmıştır. Defter ve belge kayıtlarına herhangi bir zarar gelmemesi için özen gösterilmiştir. Arşiv kayıtlarına ihtiyaç olduğunda Hazine-i Amire'den ancak hususi izinle çıkarılmış, işi bittikten sonra tekrar yerine konmuştur. Divan-ı Hümayun teşkilatı düzenli olarak devam ettiği sürece arşiv evrak ve defterleri Topkapı Sarayı'nda Divan-ı Hümayun yanındaki odada saklanmıştır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Defterhane Paşakapısı'na taşınmıştır. Bu tarihlerde Divan-ı Hümayun toplantıları Paşakapısı'nda Sadrazam başkanlığında yapılmaya başlandığı için Divan Kalemleri, Reisülküttab, Teşrifatçı ve diğer görevliler buraya taşınmıştır. Böylece bu günkü vilayet bahçesi içerisinde Sadarete ait Dahiliye ve Hariciye odaları, Meclis-i Vâlâ, Divan-ı Deâvi gibi dairelerden müteşekkil Bab-ı Âlî müessesesi oluşmuştur (Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz "Osmanlı Dönemi 1", 2000, s. 8).

1785'te arşiv de Sadrazam'ın sarayının yanında yapılan kargir binaya taşınmıştır. 1794 tarihinde de Mühendishane içinde özellikle serhat kalelerine ait plan ve haritaların belli bir düzen içinde muhafaza edilmesi için özel bir plan ve harita arşivi oluşturulmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu malzemelerin devlet müesseseleri tarafından ne şekilde kullanılacağı hususları belirlenmiştir. Arşivlerin korunması konusunda gösterilen bu itinalar XVIII. yüzyıl sonlarına doğru arşiv idaresinin de Bab-ı Âlî'nin teşekkülü içinde yer almasını sağlamıştır. Böylece Bab-ı Âlî bünyesinde Osmanlı Merkez İdaresi'ndeki dört ana dairenin oluşumu tamamlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, s. XXXI). Bunlar; Divan-ı Hümayun ve Bab-ı Asafî Kalemi, Bâb-ı Defterî Kalemi, Bab-ı Seraskeri Kalemi ve Bab-ı Meşihattir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte merkez idari yönetimde bir kısım değişiklikler baş göstermiş, nezaretler ihdas edilmiş ve kurumlar nazırlar vasıtasıyla yönetilmeye başlanmıştır (Çetin, "Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi", 1985, s. 65-66). Osmanlı Devleti'nde modern manada arşivcilik Tanzimat sonrasının bir eylemi olduğu için modern arşivcilik çalışmaları Avrupa'dan daha sonra başlamıştır (Ergenç, 1998, s.75). Modern arşivciliğe geçişte ilk adımlar 1845'de dönemin Maliye Nazırı olan Safveti Paşa tarafından atılmıştır. Bu gayret ve girişimi 1838 tarihinde Maliye Nezareti'ne dönüştürülen Bab-ı Defterî döneminden kalan ve Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Hazinesi'nde saklanan milyonlarca belge ve defter kaydı günümüz tasnif anlayışına uygun olarak kalemlerine göre ayrılmış yeniden depolara yerleştirilmiştir. Maliye Nazırı Safveti Paşa Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'ya sunduğu bir irade de şöyle buyurmaktadır:

"Maliye Hazinesinden kâtipler görevlendirdiğini, bu memurlara Enderun'daki defterleri tek tek incelettiğini ve her bir defteri kalemlerine göre tasnif ettirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca saklanmasına gerek görülmeyen mülga Yeniçeri Ocağı'na ait bir kısım evrak ve defterlerin de Saray'ın fırınlarında imha edilmesi gerektiğine dair sunduğu teklifi uygun görülüyordu. Bu durumdaki saklanmasına gerek görülmeyen evrak ve defterlerin zikredilen usul ile imha edilmesine izin verilmişti (BOA, İ. DH.d. 102/ 51-52; BOA, BEO, AYN.d., 769/51)."

İşte bu teşebbüs Osmanlı Devleti'nde arşivcilik açısından icraata geçirilen radikal ve modern adımların ilk uygulamaları olarak değerlendirilebilir.

1846 Yılında Mustafa Reşit Paşa'nın Sadrazam olmasıyla birlikte bir yıl önce Maliye Nazırı Safveti Paşa'nın başlattığı modern arşivcilik çalışmaları daha farklı, daha köklü ve daha ileri bir boyutta çalışılmaya ve uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulama öncelikle arşiv evrakı ve defterlerinin mahzenlerdeki sağlıksız, rutubetli ortamlardan kurtarılıp, modern, sağlıklı, rutubeti olmayan arşiv mekânlarının yapılması yönünde olmuştur. Bu yıl içerisinde çıkarılan bir irade de şu ifadeleri görmektedir:

“Defterhane ve Bab-ı Âli civarındaki mahzenlerde saklanan devletin önemli belge ve defterlerinden oluşan arşivin, buralardaki rutubetten çürümeye yüz tuttuğu, ayrıca mekânların dar olmasından dolayı arşiv evrakının usulüne uygun tasnif edilip muhafaza edilemediği bundan dolayı da aranan evrak ve defterlerin bulunmasında çok zorluk çekildiği, hatta bazılarının bulunamadığı belirtilmiştir. Bu nedenle bu evrak ve defterlerin muhafazası, nakledilmesi ve arandığında kolaylıkla bulunabilmesi için Bab-ı Âli içerisinde geniş ve uygun kütüphane ve arşiv şeklinde kargir bir binanın yapılması öngörülmekteydi (Elker, 2010, s. 183).”

Yapımı öngörülen binanın İtalyan Mimar Fossati'ye planının çizdirilip yeni icad edilen bir tuğla ve yeni inşaat yapım tekniği ile yapıldığında arşiv evrak ve defterlerinin rutubetten kurtulabileceği düşünülmüştü. Bu binanın Bab-ı Âli içinde uygun yere “Hazine-i Evrak” adıyla inşa edilmesi ve odalar halinde ayrılarak bir odasının Dahiliye evrakı ve defterlerine, diğer odaların da Divan ve Hariciye evrak ve defterlerine tahsis olunması, katiplerden uygun birinin “mustahfiz-ı evrak” olarak tayin edilmesi, gerektiğinde müracaat edilebilmesi için coğrafya ve tarih kitapları ile ihtiyaç duyulacak haritaların da konulacağı bir de ihtisas kütüphanesi yapılması kararı verilmiştir. Bu durum Osmanlı'nın devlet teşkilatı içerisinde arşivleri bir hazine ve ilim merkezleri gibi değerlendirdiğini göstermektedir (BOA, İ. MSM. 25/658/1-2).

Binanın yapımı süreci başlamadan planda değişiklik yapılarak ilk plana göre tek kat olan bina projesi iki katlı olarak yeniden planı çizilip, yapımına başlanmıştır. Bina 1848 yılında tamamlanabilmiştir (BOA, İ. MSM., 25/659/1-3). Ancak bu süreçte arşivin yapılanması devam etmiştir. Arşiv çalışmalarının başına Muhsin Efendi müdür olarak tayin edilmiş, ancak Meclis-i Vâlâ azalığı üzerinde bırakılmıştır. Mustafa Reşit Paşa müdürlük ifadesinin bir nevi kalem veya maiyyet memurluğu gibi anlaşılacağını düşündüğü için bu unvanın nazırlığa çevrilmesine karar vermiş, kuruluşun adı “Hazine-i Evrak Nezareti” olarak değiştirilmiştir (BOA, İ. DH., 7066). Böylece devletin hazineleri Hazine-i Maliye ve Hazine-i Hassa'dan sonra Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatı içerisindeki Divan-ı Hümayun, Bab-ı Asafi ve Bab-ı Defteri kayıt ve vesikaları ile diğer belge ve defterler bir araya getirilerek 1846 sonu itibarıyla “Hazine-i Evrak Nezareti” kurulmuştur (Çetin, “Osmanlı Arşivciliğine Toplu Bir Bakış”, 1984, s. 57).

Hazine-i Evrak Nezaretinin resmen kurulmasından sonra arşivcilik konusunda çalıştırılacak memurların da güvenilir kimselerden seçilmesi, diğer kalemlerden nakledilecek memurlar için de aynı şartların aranması hususunda itina gösterilmiştir. Çünkü Hazine-i Evrakta saklanacak evrak ve defter kayıtlarının devletin önemli bilgileri olduğu, hatta çoğunluğunun gizli kayıtlardan oluştuğu göz önünde tutulmalıydı. Bununla birlikte arşivde tefrik ve tasnif

çalışması için alınacak geçici personelin de dikkatli bir şekilde seçilmesi, güvenilir kişilerden oluşması Meclis-i Vâlâ tarafından da uygun görülmüştü (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, s. XXXVI).

Hazine-i Evrak binasının yapımı devam ederken Hazine-i Evrak Nazırı Muhsin Efendi'nin de içinde bulunduğu bir komisyon ilk önce geçici bir teşkilat şeması ile bir "*Tasnif Talimatnamesi*" hazırlamıştır (BOA, İ. MVL, 91/1869/1-3). 29 Mart 1847 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye kararı olarak padişah onayından geçerek yayınlanmıştır (Aktaş, 1985, s. 68). Muhsin Efendi'nin emrine bir yardımcı ve kalemlerden tecrübeli, namuslu ve ketum kâtiplerden personel de verilmiştir. Bu ekip Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri birikmiş olan evrak ve defterleri inceleyerek Hazine-i Evraka konması gerekenleri ayırmak ve tasnif etmekle görevlendirilmiştir. Bu ayırım işlemi için yine Bab-ı Âli kalemlerinden memurlar seçilerek kendi kalemleri ile ilgili evrakı tefrik edip tasnif etmeleri için geçici olarak görevlendirilmişlerdir (Akyıldız, 1993, s. 72-78).

1849 yılında Bab-ı Âli kalem emirlerinden oluşan bir "*Meclis-i Muvakkat*" kurularak bir nizamname yayınlanmıştır (BOA, İ. MVL, 146/4093/1-7). Nizamnameyi hazırlayan heyetin nizamnamenin giriş kısmında arşivi; "*devletin kuvve-i hafızası*" olarak tanımladıkları görülür. İşte bu arşivcilerimizin evrakların tasnifi, tertibi ve muhafazası hususlarında koydukları esaslar oldukça pratik ve akılcıdır. O tarihlerde Hazine-i Evrakın tasnifinden sonra araştırmacıların hizmetine sunma gibi bir düşünce mevcut değildi. Yapılan tefrik ve tasnif işlemi daha ziyade devlet idaresine lazım olduğunda nasıl kolaylıkla bulunacağı mantığından hareketle başlatılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2017, s. 12).

Osmanlı Devleti'nin son zamanları, XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde, Osmanlı bürokrasisinde eski kayıtların kullanılması konusunda bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Tanzimat ile birlikte maliye ve muhasebede geçerli olan usuller yerini batıda kullanılan ve yükselişe geçen usullere bırakmıştır. Eski muhasebe usulünün terkedilmesi siyakat yazısı ve rakamlarının da ihmal edilerek unutulmasına neden olmuştur (Günday, 1989, s. 2). Hatta 1900'lü yıllara gelindiğinde devlet dairelerinde artık bu siyakat yazısını okuyup yazabilecek personel bulunamaz hale gelmiştir. Bu siyakat yazı ve rakamlarından uzaklaşılacağından devlet adamlarının da çok farkında olmadığı anlaşılmıştır. Osmanlı'nın zamanında geliştirip yüzyıllarca maliye ve muhasebe sisteminde kullanarak oluşturduğu bu medeniyetin körelmeye başladığı fark edilmiştir (Kütükoğlu, 1994, s. 64-65). Ayrıca siyakat yazısı konusundaki bu eksiklik İtalya'nın Napoli şehrinde açılan "Şark Dilleri Mektebi" için 1900 yılında siyakat kırması hattından birkaç satır yazı ile rakamları içine alan bir numunenin istenmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu hattı okuyup yazabilecek birkaç kişinin zorla bulunması üzerine Maliye, Evkaf ve Defter-i Hâkânî Nezaretleri ile Divan-ı Hümayun Beylikçiliği Kalemlerinde bu yazıyı bilen personel yetiştirilmesine karar verilmiştir. Bahsedilen Nezaretlere Siyakat yazısı bilen personel yetiştirilmesi hususunda 1911 yılında tekrar emir gönderilmesi, geçen 11 yıllık sürede bu konuda fazla mesafe alınamadığını göstermektedir (BOA., BEO, 1570/117732/1-2.; Öztürk, 1994, s. 16-17).

1914 yılında Bab-ı Âli Hazine-i Evrakıyla Hariciye, Şurâ-yı Devlet ve Dâhiliye Daireleri arşivlerinin birleştirilmesi yönünde bir çalışma başlatılmıştır. Adı geçen nezaret ve daireler kendi memurlarından oluşan birer heyet kurarak mahzenlerinin iyileştirilmesi için çalışmaya başlamışlardır. I. Dünya Savaşı nedeniyle bu çalışmadan etkili bir sonuç alınamamıştır (BOA., BEO., 3900/292457, 4266/319914/1-2; Çetin, "*Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi*",

1985, s. 70).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Teşkilatında Arşiv İdaresi'nin Yeri

Hazine-i Evrak, Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra 1 Mart 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyasetinin Kalem-i Mahsus Müdüriyetine bağlı "Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği" ne dönüştürülmüştür. Mahzen-i Evrak Mümeyyizliğinin esas görevi; Hazine-i evrakla birlikte Mülga Sadaret Dairesinin bilcümle eşyasını ve evrakını korumaktır. Mülga Hazine-i Evrak Müdürü Mahmud Nedim Bey 2500 kuruş maaşla "Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği" ne tayin edilmiştir. Sonuç olarak az sayıdaki personeli ile Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği yeni kurulan Cumhuriyet Dönemi kurumları arasında yerini almıştı (Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz "Osmanlı Dönemi I", 2000, s. 17).

Söz konusu daire 1927 yılında "Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği" kadrosu ile Başvekâlet Müsteşarlığına bağlanmıştır. Bu daire 1929 yılında Başvekâlet teşkilatı içerisinde "Başmuâmelât Müdürlüğü" ne bağlı bir Müdür Muavinliği olmuştur. Cumhuriyet'in Onuncu yıl dönümünde 20 Mayıs 1933 tarih ve 2187 sayılı Kanunla Başvekâlet Teşkilatına bağlı olan Ankara'daki "Evrak Müdürlüğü" ile İstanbul'daki "Hazine-i Evrak Müdürlüğü" birleştirilerek, "Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü" oluşturulmuştur. Daha sonra 19 Nisan 1937 tarihli ve 3154 sayılı yasa ile müstakil arşiv dairesi kurulmuştur. Aynı zamanda müdür, müdür muavinliği ve memur kadroları da ihdas edilmiştir (Binark, 1980, s. 29).

29 Haziran 1943 tarih ve 4443 sayılı Kanun'la Başvekâlet Müsteşarlığına bağlı "Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü" kurulmuştur. Arşiv Müdürü Umum Müdür olarak atanmıştır. İki adet müdür muavinliği de ihdas edilmiştir. Muavinlerden birisi "Tasnif Müdürü" diğeri ise "Telhis Müdürü" sıfatını almışlardır (Elker, 2010, s. 186).

1976 yılında Başbakanlık Müsteşarlığına bağlı olarak Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı kurulmuştur. 27 Şubat 1982 tarih ve 8/4334 sayılı "Bakanlıkların Yeniden Düzenlenmesi ve Çalışma Esaslarının Yürürlüğe Konulması Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı" ile Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü, Başbakanlık Teşkilatı içerisinde "Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı" şeklinde yeniden düzenlenmiştir. 10 Ekim 1984 tarih ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilat Kanunu ile "Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü" kurularak Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlıkları aynı çatı altına alınmıştır (Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi (Genişletilmiş İkinci Baskı), 1996, s. 6).

28.9.1988 tarih ve 3473 Sayılı Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun ile de Cumhurbaşkanlığı, TBMM Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve MİT Müsteşarlığı ürettikleri arşiv malzemesinden saklama süreleri dolanları Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne teslim etmekten muaf tutulmuşlardır. Dolayısıyla bu kurumlar arşiv malzemelerinin muhafazası ile tasnif ve araştırma hizmeti verme görevlerini kendi üzerlerine almışlardır. Bu sayılan kurumlar haricindeki kurum ve kuruluşların tamamı bünyelerinde biriken arşiv malzemesinden saklama süreleri dolanları Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne devretmekle yükümlü kılınmışlardır (3473 sayılı yasa, 28.9.1988, madde: 1, 3).

9 Temmuz 2018 tarih ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlık kapatıldığı için, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü de kapatılmıştır. Bunun akabinde kurumun teşkilat

yapısını yeniden kurmak, genişletmek ve etkin hale getirmek maksadıyla 16 Temmuz 2018 tarih ve 11 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet Arşivleri Başkanlığı kurulmuştur. Bununla birlikte Kuruma 1 Başkan, 3 Başkan Yardımcılığı, 1 Özel Kalem Müdürlüğü ile 9 adet Daire Başkanlığı ihdas edilmiştir (11 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 16 Temmuz 2018, madde: 2).

Yine 11 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile TBMM Başkanlığı ve MİT Başkanlığı aynı şekilde arşiv malzemesi devretmekten muaf tutulmuş, diğer bütün kurum ve kuruluşların arşivleri Devlet Arşivleri Başkanlığı kontrolü altına alınmıştır. Bu kapsama giren bütün kurum ve kuruluşlar Devlet Arşivleri Başkanlığının oluşturacağı mevzuat çerçevesinde arşivcilik iş ve işlemlerini yürütüp, saklama süresi dolan arşiv evrakı ve defterlerini de Devlet Arşivleri Başkanlığı'na devretmekle yükümlü kılınmışlardır (11 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 16 Temmuz 2018, madde: 3, 7).

Sonuç olarak 3473 sayılı yasa mülga olduğu için hükümleri geçersiz olmuş, yerine 16.07.2018 tarih ve 11 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi yürürlüğe konmuştur. Bununla birlikte Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik de 18.10.2019 tarih ve 30922 sayı ile Resmi Gazetede yayınlanıp, yürürlüğe girdiği için arşivcilik mevzuatının önemli bir kısmı tamamlanmıştır.

Bundan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi ve Milli İstihbarat Teşkilatı Arşivi haricindeki bütün kurum ve kuruluşların arşivleri bünyelerinde biriken arşiv malzemesinden saklama süresi dolanlar üzerinde her yıl mart ayında Ayıklama İmha Komisyonlarını kurmak durumundadırlar (Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, 18.10.2019, madde: 19, 20). Komisyon marifetiyle imhaya ayırdıkları bütün evrak ve defterlerin listelerini çıkartıp, bütün komisyon üyeleri listenin her sayfasını imzaladıktan sonra, en üst amirin onayıyla - imhaya ayrılıp listeye yazılan evrak ve defterleri- okunamayacak şekilde kıyarak imha etmeleri gerekmektedir (DAHH Yönetmelik, 2019, madde: 22, 1 ve 3. fıkra). Ancak listeleri on yıl saklamak zorundadırlar (DAHH Yönetmelik, 2019, madde: 21, 7. fıkra). Ayıklama imha çalışması sırasında arşiv malzemesi olarak ayrılan belgeleri de listeleyerek, en üst amirin imzaladığı yazı ve listesi ile birlikte Devlet Arşivleri Başkanlığına -Yönetmeliğin 16. maddesine göre- devretmeleri gerekmektedir.

Cumhuriyet Döneminde Arşiv ve Arşivcilik Çalışmaları

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren -özellikle son iki yüz yılda- arşiv ve arşivciliğe önem verdiği, bu alanda yatırımlar yaptığı ve arşiv elemanı yetiştirmek için çalışmalar yaptığından bahsedilmiştir. Ancak son zamanlarında 1900'lü yıllara gelindiğinde liyakatsiz idareciler ve diğer nedenlerden dolayı arşivcilik konusunda ihmallerin başladığı yukarıda zikredilmiştir. II. Meşrutiyetten sonra Abdurrahman Şeref'in Vakanüvisliğe tayin edilmesiyle arşivcilik konusunda bir toparlanma dönemi yaşandığını söyleyebiliriz (Oral, 2006, s. 91-92). Bu çerçevede Hazine-i Evrakta ait arşiv malzemesi yığınları Topkapı Sarayı ve diğer bulunduğu mahzenlerden Bab'ı Âli'deki Cevat Paşa Kütüphanesine taşınmış, böylece görünen bu evrak ve defter yığınlarının nasıl tasnif edilmesi gerektiği, arandığında nasıl kolaylıkla bulunabileceği gibi konular ciddi olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bundan dolayı Ali Emiri başkanlığında bir komisyon kurularak tasnif çalışması başlatılmıştır. Padişah dönemleri ve kendi içinde yıllara ayrılarak yapılan bu tasnif çalışmasında kronolojik tasnif metodu ve padişah dönemi, yıl ve vakaya göre tasnif sisteminin uygulandığı söylenebilir. 1920 Aralık

ayında başlayan tasnif çalışmasına 1924 yılı Nisan ayına kadar devam edilmiştir. Bir tahsisat meselesi yüzünden Ali Emirinin istifa etmesi ve diğer personelin de bu şekilde tasnif çalışmasına devam etmek istememesi nedeniyle bu tarihte heyetin tasnif çalışması sona ermiştir (BOA Rehberi, 2017, s. 14-15).

Tasnif çalışmasını devam ettirmek amacıyla “Vesâik-i Tarihiyye Tasnif Heyeti”nin başına İbnülemin Mahmut Kemal atandığı için yeni bir tasnif heyeti kurulmuştur. 22 Mayıs 1924 tarihinde başlayan tasnif çalışmasında sistematik tasnif metodu çerçevesinde kuruma ve konuya göre tasnif sistemi uygulanarak çalışmalar sürdürülmüştür. Bu arada Vesâik-i Tarihiyye Tasnif Heyeti Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi bünyesine alınmıştır. Bir süre sonra da bu heyet lağvedilerek çalışma sonlandırılmıştır. Bunun üzerine 1925 yılı sonu itibariyle tasnif iş ve işlemleri ile ilgili işler sınırlı sayıda personeli bulunan Başvekâlet Hazine-i Evrak Dairesine yeniden devredilmiştir (Elker, 2010, s.186).

Osmanlı'nın son zamanlarında başlayan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerek peş peşe gelen savaşlar, yokluk ve henüz oturmamış devlet teşkilat yapısı, gerekse çeşitli ihmaller sebebiyle Osmanlı Devlet İdaresi'nin zamanında Hazine-i Evrak” diye nitelendirdiği mezkûr arşiv evrakı ve defterleri çoğu zaman mahzenlerde kaderine terk edilmiştir. Zaman içerisinde yangın, su baskınları ve ihmaller nedeniyle tahribata uğramıştır. Hatta Mustafa Abdülhalik Renda'nın Maliye Bakanlığı döneminde İstanbul Defterdarlığı Maliye Evrakının bir kısmı 1931 yılı Mayıs ayında “ boş olan defterlerin ve tarihi öneme sahip olmayan evrakın” satılması yönünde karar alınmasına rağmen, bu tarz evrak ve defterleri ayırmak için oluşturulan “Tetkik Heyeti” nin görevini ihmali sonrasında tarihi öneme sahip pek çok belgenin de satış için ayrıldığı ortaya çıkmıştır. Maliye Deposundaki bir kısım evrakın Bulgaristan'a satılması bazı ilim çevrelerinin bu konudaki tepkisine neden olmuştur. Bu tepkilerin sonunda Hazine-i Evrakta yeniden bir tasnif heyeti kurulmuştur. Bu heyetin başına ise Muallim Cevdet getirilmiştir. Üç heyetin de çalışmaları sırasında tasnifini yaptığı evrak günümüzde başkanlarının isimleri ve yaptıkları tasnifin sistem ve usulleri aynen korunarak Osmanlı Arşivinde araştırmacıların hizmetine sunulmaya devam etmektedir (Elker, 2010, s.187).

Bu durum belgeler satış için hazırlanıp Bulgaristan'a gönderilmek üzere araca yüklenirken fark edilmiştir. Bu evrakları ilk önce “Son Posta” gazetesi yazarı İbrahim Hakkı (Konyalı) fark edip haber yapınca, konu ülke gündemine gelmiştir. Tarihi önemi olan belgelerin seçilmesinde Paçadoref adlı iyi Türkçe bilen Bulgar vatandaşının etkisi olduğu, adı geçen şahsın evrakların satışından önce birkaç ay arşivde çalıştığı ve satış için ayrılan evrakı tespit ettiği iddiası ortaya atılmasına rağmen, bu iddia tam olarak ispatlanamamıştır. Bulgaristan'a yapılan bu satış işleminin Fuat Köprülü ve Ahmet Refik Altınay tarafından Başbakanlığa ve Maliye Bakanı'na ulaştırılmasından sonra satış işlemi durdurulmuştur (Demir, 2015, s. 110-114).

Sinan Çuluk'a göre bu hadise şöyle cereyan etmiştir:

“1931 yılında Osmanlı arşiv belgelerinin Bulgaristan'a satılması hadisesi Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en acı olaylarından biridir. İbrahim Hakkı Konyalı ve Muallim Cevdet, satış hadisesinin ortaya çıktığı günlerde İsmet İnönü hükümetinin en acımasız muhalifleri oldular. Gazete haberleri ve yayınladıkları açık mektuplarla o yıllarda akla hayale gelmeyecek bir muhalefet sürdürdüler. Çabaları etkili oldu, evrakın satışı iptal

edildi, evrak yüklü vagonlar Kapıkule Gümrüğü'nden geri çevrildi. Üstelik giden belgelerden bir hayli miktarı geri getirildi. Olaya sebebiyet veren İstanbul maliye memurlarına anında işten el çektirildi ve tutuklandılar. Mahkemeleri sürerken biri hapisnede vefat etti, diğerleri Cumhuriyet'in onuncu yılında ilan edilen genel affa maruz kalarak hapisten çıktılar. Bu davanın safahatına dair evrak muhtemelen İstanbul Adliyesi binasının 1933'de maruz kaldığı yangın felaketinde mahvoldu. Günümüzde adliye arşivlerinde bu davayla ilgili evraka henüz rastlanamamaktadır. Belki de (eğer felaketten kurtulanlar varsa) ileride ortaya çıkacaktır (<http://sinanculuk.blogspot.com/2014/04/bulgaristana-satilan-evrak-meselesinin.html>).

Ancak satılanların tespiti ve geri alınma işlemleri yıllarca bilim camiasının gündeminde kalmıştır. 1993 yılında yapılan “İşbirliği Protokolü” çerçevesinde Bulgaristan'a satılan belgeleri görmek ve tespitler yapmak için Türkiye'den arşivciler görevlendirilmiştir. Burada yapılan tespitler sonunda fotokopileri alınıp Türkiye'ye getirilmiştir (Demir, 2015, s. 112-113).

Bugün Osmanlı Arşivi bünyesindeki “Bulgaristan'da Bulunan Osmanlı Belge ve Defterleri” adlı fon, bu evrak ve defterlerin bir kısmından alınan fotokopilerden oluşan 10 klasör evrak ve 252 defterden müteşekkildir (Başbakanlık DAGM Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi (Genişletilmiş İkinci Baskı), 1996, s. 5).

Bu hadise konunun önemini artırmış Cumhuriyet hükümetlerinin arşiv ve arşivcilik işlerine daha fazla önem vermesine neden olmuştur. Bu tarihlerden günümüze kadar Cumhuriyet hükümetleri tarafından defalarca nizamnameler, kanunlar ve yönetmelikler çıkarılmıştır. Ayrıca arşivcilik iş ve işlemleri ile tasnif, kataloglama ve hizmete sunma konularında arşiv yönetimlerine ciddi imkânlar da sağlanmıştır. Arşiv yönetimleri ise hükümetlerin verdiği destekleri kurum kültürlerinin de etkisiyle her biri farklı seviyede anlamış ve uygulamaya yansıtmıştır. Bütün bunlara rağmen ülkemizde arşivcilik çalışmaları ve uygulamaları alanında ciddi gelişmeler sağlanmıştır.

19 Eylül 1934 tarih ve 2/1282 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan “Resmi Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanların Yok Edilmesi Tarzı Hakkında Nizamname” ile 13 Eylül 1957 tarih ve 4/9438 sayılı “Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesâik'in İmha Edilmesi Hakkındaki Nizamname” de imha edilmesi gereken evraklar ve imha usulleri açıklanmıştır. Bunun yanında arşivlik evrak olarak ayrılanların da muhafaza edilmesi ve bu evrakların Umumi Arşive devredilmesi hususunda hükümler de yer almıştır. Böyle hüküm bulunmasına rağmen, bütün kurumların ürettiği Cumhuriyet Dönemi Arşiv Evrak ve Defterlerini tek çatı altında toplayarak, arşivcilik hizmetlerini sunacak bir arşiv binasının bulunmayışı nedeniyle mezkûr nizamnamelerdeki arşiv malzemesinin Umumi Arşive devredilmesi ile ilgili hükümler uygulanamamıştır (Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi, 1996, s. 6).

Cumhuriyet Döneminde, devlet arşiv hizmetleri konusu ilk olarak en üst seviye ve en geniş çerçevede 12.1.1935 tarih ve 2/1849 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ele alınmıştır. Bu kararda;

“Memleketimizdeki arşiv ve arşivlik malzemenin çokluğu sebebiyle mevcut teşkilatın bu görevi başaramadığı dikkate alınarak İstanbul'da modern arşivcilik hizmetlerine

elverişli bir binanın aranması veya Ankara’da yeni bir binanın yapılması için yerinin ve mahiyetinin tespiti, projesinin hazırlanması, yurtdışına arşiv elemanı yetiştirmek üzere öğrenci gönderilmesi konularında bir rapor düzenlenmesi maksadıyla Başbakanlık, Milli Savunma, Maliye, Bayındırlık ve Milli Eğitim Bakanlıkları ile Türk Tarih Kurumundan birer kişinin katılacağı bir komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi, 1996, s. 12).”

Yine Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü de Başbakanlık Makamına gönderdiği 12.11.1959 tarih ve 8-28-776 sayılı yazısında; arşiv hizmetlerinin daha verimli ve günümüzün arşivcilik tekniklerine uygun bir biçimde yürütülmesi ihtiyacının had safhada olduğu belirtilmiştir. Bu yazıda gerekli teknik alt yapıyı ve servisleri içeren modern bir devlet arşivi binası yapılması talep edilmiştir. Bunun üzerine Başbakanlık tarafından konu hakkında inceleme yapmak üzere Türk Tarih Kurumu ve ilgili bakanlıkların temsilcilerinden bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Arşivleri’nin mevzuat, personel, bina ve lüzumlu tesis ihtiyacı ile ilgili raporunu hazırlayarak 5.5.1960 tarihinde Başbakanlık Makamına sunmuştur (Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi, 1996, s. 13).

Bu sırada Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 21.12.1961 tarih ve 4/430 sayılı yazısı ile Cumhurbaşkanı’nın bir devlet arşivinin teşkili, arşivlerimizin düzenlenmesi, yürütülen tasnif çalışmalarının hızlandırılması için gerekli tedbirlerin alınması hususundaki talimatları Başbakanlığa iletilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Arşivleri’nin tek çatı altında toplanması, gerekli teknik teçhizatla donatılması

konusundaki çalışmalara 1969 yılında başlanmıştır. Bu talimat çerçevesinde görevlendirilen personel Avrupa ülkelerindeki modern binaları inceleyerek bunların özellikleri ve gördükleri eksiklikleri de dikkate alarak arzu edilen binanın özelliklerini tespit eden bir rapor hazırlayıp, “Devlet Arşiv Sitesi Proje Yarışması” açılmasını sağlamışlardır. Yarışma sonunda kazanan Projeye göre 108 dönüm arazi üzerine 38.210 metrekarelik bir yapı inşa edilmiştir. Ankara’daki bu Devlet Arşiv Sitesi’nde sığınak, nükleer sığınak, depolar, çalışma mekânları ve idari hizmetler çalışma mekânları ile yemekhane, kazan dairesi, garaj, kamelya ve lojmanlar mevcuttur (Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi, 1996, s. 13-14).

Bu sıralarda Cumhuriyet Dönemi Arşiv Malzemesi ile ileride arşiv malzemesi haline gelecek olan arşivlik malzemenin Arşiv Genel Müdürlüğünün çatısı altında toplanması hedeflenmiştir. Bununla birlikte bu arşiv malzemesinin kontrol ve muhafaza edilerek, arşivcilik metot ve tekniklerine göre düzenlenmesi ve tasnif metot, sistem ve usullerine göre tasnif edilmesi planlanmıştır. Tasnifleri yapılacak olan arşiv malzemesinin araştırmacıların istifadesine sunulması ile ilgili arşiv hizmetlerinin müstakil ve merkezi bir şekilde yürütülebilmesi düşüncesiyle 1976 yılı Ekim ayında Başbakanlık Merkez Teşkilatı içerisinde Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı kurulmuştur (Binark, 1994, s.17).

Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı kurulmasıyla arşivcilik ile ilgili meselelerin artık bir sorumlu ve yetkili kurumu ihdas edilmiştir. Bu daire arşivcilik iş ve işlemleri ile ilgili bir kısım çalışmalarının yanında Devlet Arşiv Sitesi’nin inşası ve tamamlanması ile arşiv mevzuat düzenlemelerinin yürürlüğe konulması hususlarında ciddi çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar Cumhuriyet Dönemi arşiv malzemesinin tek çatı altında toplanıp, korunmasını ve bu dönemin arşiv malzemesinin tasnif edilip, araştırmacının

hizmetine açılmasını sağlamıştır.

Böylece Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Milli Mücadele, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yılları ve 1970'li yılların sonuna kadarki Türk Tarihi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu ve bu tarihe kadar devlet teşkilatının faaliyetleri sonucunda üretilen arşiv malzemesinin kontrol ve düzenlenmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devlet teşkilatının oluşturulması, hizmet birimlerinin ihdası ve faaliyetleri konusunda çektiği sıkıntıları ve elde edilen sonuçları gösteren tarihi, idari, siyasi, hukuki, iktisadi, kültürel vb. konularda üretilen arşiv evrak ve defterlerinin ne olacağı, nasıl tasnif edilip korunacağı ve nasıl hizmete sunulacağı ile ilgili usuller geliştirmiştir (Binark, 1994, s.18).

18.1.1977 tarih ve 1977/3 sayılı Başbakanlık İç Genelgesi ile Başbakanlık Merkez Birimlerine Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığının kurulduğu ve çalışmalarına başladığı bildirilmiştir. Mezkûr iç genelge 5.1.1977 tarih ve 1977/1 sayılı Başbakanlık Genelgesi'nin eki olarak bütün devlet kurum ve kuruluşlarına gönderilmiştir. Bu genelgede modern arşivcilik metot ve tekniklerine göre bütün devlet dairelerinde Cumhuriyet Dönemi arşiv malzemesinin tespiti, kayıt altına alınması, muhafazası ve tasnifi ile ilgili faaliyetlerin hızlandırılması, Başbakanlık'ta başlatılan çalışmalara benzer kendi arşiv malzemeleri üzerinde her kurum düzenleme çalışmalarına başlamaları istenmiştir (Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi, 1996, s. 7).

Cumhuriyet Dönemi Arşivciliğinde İlk Tasnif Çalışmaları

Cumhuriyet Dönemi'nde Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte tasnif çalışmaları Maarif Vekâletine bağlanan Tarih Encümeninin nezaret ve idaresi altında yürütülmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Ali Emiri başkanlığında bir komisyon kurularak tasnif çalışması başlatılmış, ancak heyetin çalışması (1920-1924) kısa sürmüştür. Yerine İbnülemin Mahmut Kemal'in başkanlığında bir tasnif heyeti kurulmuş, bu heyet de çalışmayı (1924-1926) uzun sürdürememiştir. Bu tasnif komisyonunun çalışmaları sürerken 1925 yılı itibariyle tasnif iş ve işlemlerini sürdürme görevi Hazine-i Evrakta yeniden devredilmiştir. Bu arada Şurâ-yı Devlet ve Sadaret evrakının muhafazası da Hazine-i Evrakın uhdesine verilmiştir (Elker, 2010, s. 187-188).

Bunun sonucu olarak 8.11.1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Hazine-i Evraktaki "Resmi ve Tarihi Evrak Tetkik ve Tasnif Heyeti" nin başına Muallim Cevdet getirilerek, yeni bir tasnif heyeti kurulmuştur. Muallim Cevdet bir "Tasnif Talimatnamesi" hazırlamış ve 28 Ekim 1932 tarihinden itibaren tasnif çalışmasına başlamıştır. Tasnif çalışmasını belirlediği 17 konu başlığı altında sürdürmüştür (BOA Katalogları Rehberi, 1995, s. XVI).

Bu sırada nezaretler ve diğer resmi daireler ve Hazine-i Evrak bünyesindeki arşiv evrakı ve defterlerinin zayi edilmemesi, yangın ve su baskınlarından korunması, satılmaması, bilakis muhafaza edilip, tasnif edilmesi ve araştırmaya açık hale getirilmesi yönünde 19.9.1934 tarihinde 19 maddelik bir "Nizamname" çıkarılmıştır. Muallim Cevdet, tasnif çalışma heyetinden rahatsızlığı sebebiyle iki yıl sonra 1934'te ayrılmak zorunda kalmıştır. Ancak heyet, tasnif çalışmasına 1937 yılına kadar devam etmiş, çalışmanın sonunda bugün Osmanlı Arşivinde araştırmaya açık olan "Cevdet Tasnifi" fonu oluşturulmuştur (BOA Katalogları Rehberi, 1995, s. XVII).

1936 yılında Macaristan'dan Macar Asıllı Türk tarihçi ve arşivci olan Dr. Lajos Fekete

Türkiye'ye getirilmiştir. 1936-1937 yılları arasında ülkemizde kaldığı süre zarfında Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nin arşiv evrakının tasnifi ve düzenlemesi ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Dr. Fekete daha önce yapılan tasnif çalışmalarında uygulanan tasnif metot, sistem ve usullerini bir kenara bırakıp diğer ülkelerde uygulanan organik tasnif metodunu (provenance tasnif sistemi) uygulamıştır. Bu metot 19. yüzyılın ortalarında ilk olarak Fransa'da "akılcı organik metot" adıyla bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Bu akım arşiv fonlarının organik yapılarının bölünmezliğini savunmuştur (Baş, Nisan 2019, s. 55). Belgelerin aslına uygun düzenlenmesi anlamına gelen ve provenance prensibi olarak bilinen bu tasnif metodu 1830'lu yıllarda Hollanda'da yayınlanan bir makaleden esinlenerek Fransa Milli Arşivi'nde formüle edilmiştir. 19. yüzyılın sonuna kadar diğer Avrupa ülkelerinde yayılan ve uygulanmaya başlayan provenance prensibi Amerika Kıtası'nda ilk olarak Kanadalı arşivistler tarafından kabul görmüş ve Kanada arşivlerinde uygulama çalışmalarına başlanmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde 20. yüzyıl başlarında 1909'daki Amerikan Tarih Kurumu ve New York Devlet Kütüphanesi toplantılarında bu pensip tartışılmıştır. 1910 yılında Brüksel'de toplanan Uluslararası Arşivistler ve Kütüphaneciler Kongresi'nin en önemli tartışma konusu olmuştur. Amerika'da provenance prensibinin kabulü ve uygulanması 1920'li yıllardan sonra gerçekleşmiştir (Schellenberg, 1993, s.41-44).

Provenance tasnif sistemi'ne göre tasnif yapılırken dikkat edilmesi gereken en önemli uygulamanın fon bütünlüğü olduğu, daha açık bir ifade ile arşiv belgesinin üretildiği tarihlerdeki asli düzeni içerisinde, fonların parçalanmadan korunup tasnif edilmesi gerektiğini savunan organik metot (provenance tasnif sistemi) Fransa'da başlamış, sonra Avrupa ve Kanada arşivlerinde daha sonra da Amerika Birleşik Devletlerinde arşivcilik ve tasnif sistemlerinin temel prensibi haline gelmiştir. Türkiye'de ise ilk Dr. Fekete tarafından uygulanmıştır. Dr. Fekete, bu tasnif sistemi ile ilgili olarak çeşitli daire ve kalemlerin arşiv kodlarını da hazırlamıştır. Bugün Osmanlı Arşivinde araştırmaya açık olan "Fekete Tasnifi" nde uygulanan tasnif metot ve sistemin diğer tasnif edilecek fonlarda da uygulanması ancak 1956 yılında gerçekleşebilmiştir (Binark, "Sunuş", 1994, s. VIII).

Cumhuriyet Döneminde Türkiye Cumhuriyeti Arşivlerinde arşiv evrakının işlem gördükleri dönemdeki asli düzenleri içerisinde fonların ve serilerin dağılmadan muhafazası usulüne göre tasnif edilmesi ve tasnif edilen arşiv belgelerinin listelerinin hazırlanması çalışmalarına 1956 yılından sonra başlanmıştır. Az sayıdaki personel ile tasnif çalışmaları bu çerçevede 1987 yılına kadar sürmüştür. Fakat kataloglama çalışması tasnif ile birlikte koordineli yürütülemediği için araştırmaya açılan fon sayısı hedeflenen miktara ulaşamamıştır (Binark, 1994, s. XVIII).

Cumhuriyet Dönemi Arşiv Malzemesi ile ileride arşiv malzemesi haline gelecek olan arşivlik malzemenin Arşiv Genel Müdürlüğü'nün çatısı altında kontrol edilmesi ve muhafaza edilerek arşivcilik metot ve tekniklerine göre düzenlenmesi ve tasnif metot, sistem ve usullerine göre tasnif edilerek araştırmacıların istifadesine sunulması çalışmalarını yapmak üzere 1976 yılı Ekim ayında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı kurulmuştur (Binark, 1994, s. 17).

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün ihdasını da içeren 10 Ekim 1984 tarih ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilat Kanunu arşiv iş ve işlemleri çalışmalarında sözleşmeli personel istihdamı ile ilgili hükümler içerdiği için 1987 yılından itibaren sözleşmeli personel

istihdamı gerçekleştirilmiştir. Böylece Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne bağlı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi ile diğer kurumların kontrolündeki arşivlerde arşiv evrakını tasnif edebilecek birikime sahip personel sayısı artırılmaya çalışılmıştır (Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi, 1996, s. 6-7).

1987'den 1995 yılına kadar yapılan tasnif çalışmalarını iki ayrı şekilde değerlendirmek mümkündür. Bunlar;

a.) 1987-1991 Dönemi Tasnif Çalışmaları

Bu dönemde her ne kadar istihdam edilen personel sayısında geçmişe oranla büyük bir artış sağlanmış ise de personelin yeterli tecrübeye sahip olmayışı, sistemin henüz oturtulamayışı ve plansız çalışmaların sonucu olarak tasnif çalışmalarında arzu edilen neticeye ulaşılamamıştır. 1987-1991 yılları arasında 2.130.707 evrak ile 144.158 defterin tasnifi tamamlanabilmiş ve hizmete sunulmuştur.

b.) 1992-1995 Dönemi Tasnif Çalışmaları

1992 tarihinden itibaren tasnif edilen belgelerin analitik envanterlerinin hazırlanması yanında daha verimli ve kısa sürede netice elde edilen “Dosya Usulü Envanter Sistemi’ne” ağırlık verilmiştir. Bunun neticesi olarak tasnif edilen belge sayısında geçmiş dönemlere oranla %500 artış sağlanmıştır. Yaklaşık üç buçuk yılda 10.664.628 vesika, 33.248 defterin tasnifi bitirilmiş ve kataloğu çıkarılarak hizmete sunulmuştur (BOA Katalogları Rehberi, 1995, s. XVIII).

1995 Ağustos ayı itibariyle Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 21.275.990’ı defter halinde (199.657 defter), 18.359.498’i varak halinde olmak üzere, yaklaşık 40 milyon belge tasnif edilmiş duruma getirilmiştir (Binark, 1994, s. XX).

Cumhuriyet Dönemi Arşivciliğinde tasnif çalışmaları 1995 yılından sonra da yapılmaya devam etmiştir. Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ve diğer arşivcilik hizmeti veren bazı kurumların arşivlerinde de tasnif çalışmaları günümüze kadar devam ettirilmiştir. Tasnif çalışmaları tamamlanan arşiv evrak ve defterlerinin kataloglama çalışmaları da tamamlanarak devlet idaresi araştırmacılar ve hak sahiplerinin hizmetine sunulmuştur (Baş, Nisan 2019, 57-74).

Sonuç

Osmanlı'nın Kuruluşundan Cumhuriyete Arşiv İdaresi ve Arşivcilik, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Teşkilatında Arşiv İdaresi'nin Yeri, Cumhuriyet Dönemi'nde Arşiv ve Arşivcilik Çalışmaları, Cumhuriyet Dönemi Arşivciliğinde İlk Tasnif Çalışmaları adları ile dört alt başlıktan oluşan çalışmamızı tamamlarken şu sonuçlara varılmıştır.

- ✓ Osmanlı Devleti'nde arşiv fikri kuruluşundan beri var olmuş, ancak kuruluş süreci, devletleşme aşaması ve çok sık savaş hali nedenleriyle ilk döneme ait arşiv malzemesinin tamamını biriktirme imkânı olmamıştır. Osmanlı'da Fatih Sultan Mehmet Dönemi ile birlikte arşiv malzemesi düzenli olarak birikmeye ve muhafaza edilmeye başlanmıştır. Bu döneme kadar saray içerisinde Divan-ı Hümayuna yakın bir oda da muhafaza edilen arşiv malzemesi, Fatih Dönemi'nde saray dışında tahsis edilen bir binaya alınmıştır. İstanbul'un fethinden sonra önce Yedikule'de, daha sonra da Atmeydanı'nda arşiv malzemesinin muhafazası için

bina tahsisi yapılmıştır. Arşiv sonraki dönemde kısa süreli farklı mekânlara da taşınmış olmasına rağmen, Sultan III. Ahmet zamanında Edirne Sarayı'ndaki arşiv evrak ve defterlerinin Topkapı Sarayı'na taşınmasıyla birlikte bu tarihe kadar farklı mekânlarda muhafaza edilen arşiv malzemesi de buraya nakledilmiştir. XVIII. yüzyılın ortalarına kadar arşiv idaresi yine Topkapı Sarayında hizmetini sürdürmüştür. Bu dönemden sonra Divan toplantıları Sadrazam başkanlığında yapılmaya başlandığı için Sadrazam'a ayrı bir konak tahsis edilerek buraya Paşa Kapısı adı verilmiştir. Divan toplantıları burada yapıldığı ve Devlet yönetiminin merkezi haline geldiği için diğer daireler ve arşiv malzemesi ile birlikte arşiv idaresi de buraya taşınmıştır.

- ✓ 1846 yılı itibariyle arşiv idaresi "Hazine-i Evrak Nezareti" olarak bakanlık statüsüne yükseltilmiştir. Osmanlı'nın yıkılışına kadar arşiv idaresinin bu statüsü devam etmiştir. Arşiv içerisinde düzenlemeler yapmak için zaman zaman nizamnameler çıkarılmış, bu nizamnamelere göre düzenleme ve tasnif çalışmaları yapılmıştır. Ancak bu düzenleme ve tasnif çalışmaları arandığında nasıl kolay bulunur mantığıyla yapılmıştır. Bu dönemdeki tasnif çalışmalarında arşiv belgesinin araştırmaya açılması düşünülmemiştir.
- ✓ Sultan Mehmed Reşad'ın talimatı ile II. Meşrutiyet döneminde yeni siyasi anlayışa uygun biçimde halka millî şuur aşılanması, vatan sevgisi kazandırılması amacıyla kapsamlı bir Osmanlı Tarihi yazılması için, Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey başkanlığında 27 Kasım 1909 tarihinde "Tarih-i Osmanî Encümeni" kurulmuştur. Bu heyetin tarih yazımı çalışmasına başlamasıyla Osmanlı Arşivlerinin ve Hazine-i Evrak Nezaretinin önemi daha iyi anlaşılmıştır. Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nden Tanzimat'a kadar olan evrak ve defterler Bâb-ı Âlî bahçesindeki Sadrazam Cevat Paşa tarafından yaptırılan kütüphane binasına taşınmıştır. Burada bir tasnif komisyonu kurularak Abdurrahman Şeref Bey nezaretinde Hazine-i Evrak Müdürü Refik Bey ile Tarih-i Osmanî Encümeni azası Arif Bey görevlendirilmiş, tasnif komisyonu tasnif çalışmasını dört yıl sürdürmüştür. Daha sonra bu tasnif çalışmasını yeni bir heyet 1914-1920 yılları arasında devam ettirmiştir. Bunun akabinde "Vesaik-i Tarihiyye Tasnif Encümeni" nin başına Ali Emiri getirilmiş ve 1920-1924 yılları arasında komisyon tasnif çalışmasına devam etmiştir. Yaşanan bir ihtilaf üzerine Ali Emiri'nin ayrılması ve vefatı ile bu tasnif komisyonu da lağvedilmiştir.
- ✓ Cumhuriyet Dönemi'nde 1924 yılında arşivlerin gerektiğinde kullanılması için İbnülemin Mahmud Kemal başkanlığında yeni bir tasnif komisyonu kurulmuş ve komisyon tasnif çalışmasını 1924-1926 yılları arasında 23 ana başlıkta sürdürmüş ve tamamlamıştır. 1931 yılında İstanbul Defterdarlığı Maliye Deposundaki bir kısım evrakın Bulgaristan'a satılması bilim çevrelerinin tepkisine neden olduğu için dönemin hükümeti Hazine-i Evrakta yeniden bir tasnif komisyonu kurulmasına karar vermiştir. Bu Tasnif Komisyonu'nun başına da 1932 yılında Muallim Cevdet getirilmiştir. Muallim Cevdet'in rahatsızlığı nedeniyle 1934'te istifa etmesine rağmen bu komisyon 1937 yılına kadar tasnif çalışmasına devam etmiştir. Değişik komisyon ve kişilerce yapılan bu tasnif çalışmaları sonucunda Hatt-ı Hümayun, İrade, Ali Emiri, İbnülemin, Cevdet,

Kamil Kepeci, Maliyeden Müdevver gibi tasnifler ortaya çıkmıştır. Bu tasnifler yapıldığı orijinal haliyle Osmanlı Arşivi'nde araştırmaya açılmıştır.

- ✓ 1936 yılında Türkiye'ye getirilen Macar Asıllı Türk tarihçi ve arşivci Dr. Lajos Fekete'nin Türk Arşivlerinde inceleme ve çalışmaları sırasında daha önceki tasniflerde uygulanan Sistematik Tasnif Metodu(konuya göre) ve Kronolojik Tasnif Metodu(tarihe göre)'nun terk edilerek Organik Tasnif Metodu(fonların asli düzenine göre)'nun yerleştirilmesi için çalışmıştır. "Fekete Tasnifi" adıyla Organik Tasnif Metodu (Provenance Sistemi)'na göre bir tasnif çalışması da yapılmıştır. Cumhuriyet Döneminde Türkiye Cumhuriyeti Arşivlerinde bu tasnif metoduna göre tasnif çalışmaları 1956 yılı itibarıyla başlatılabilmektedir.
- ✓ 1984 yılında 3056 sayılı Başbakanlık Merkez Teşkilat Kanunu'nun çıkarılması, aynı kanun ile Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün kurulmasından sonra da 1987-1991 ve 1992-1995 yılları arasında hem nitelik, hem de nicelik bakımından önemli miktarda arşiv malzemesinin tasnifi yapılmıştır.

İlk tasnif çalışmalarından itibaren günümüze kadar süren tasnif çalışmaları sadece arşiv malzemesinin tasnif edilmesi ve arşiv belgelerinin araştırma hizmetine sunulması olarak sonuçlanmamıştır. Bununla birlikte binlerce arşiv uzmanının yetişmesine de vesile olmuştur. Özellikle Osmanlı Arşivi'nin yetiştirdiği bu arşiv uzmanlarının önemli bir kısmı bugün Üniversitelerin Bilgi ve Belge Yönetimi, Tarih, Edebiyat, gibi sosyal bölümlerinde ihtisasını tamamlayarak bu alanın temel taşı haline gelmişlerdir.

Kaynakça

- 11 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018, 16 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 30480).
- 18.10.2019 tarihli Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik (2019, 18 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 30922).
- 3473 Sayılı Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun (1988, 28 Eylül). *Resmi Gazete* (Sayı: 19949).
- 703 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (2018, 9 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 30473).
- Aktaş, N. (1985). Osmanlı Dönemi Arşivciliğimiz ve Tasnif Çalışmaları. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1, 68-69.
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform(1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Baş, İ. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Türk Arşivlerindeki Tasnif Sistemleri ve Arşiv Belgesinin Hizmete Sunumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Baş, İ. (2019). Türk Arşivlerinde Tasnif ve Tasnif Sistemleri, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi(KAREFAD)*, 7 (1), 49-77.
- Başbakanlık DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1995). *BOA Katalogları Rehberi*. Ankara: Başbakanlık DAGM Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı.
- Başbakanlık DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2000). *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi I)*. Ankara: Başbakanlık DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Başbakanlık DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*

- [BOA]Rehberi. Ankara: Başbakanlık DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Başbakanlık DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul: Başbakanlık DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Başbakanlık DAGM. (1996). *Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi(Genişletilmiş İkinci Baskı)*. Ankara: Başbakanlık DAGM Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü [DAGM] Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı. (1994). Başbakanlık DAGM Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı. (t.y.). *Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri*. Ankara: Başbakanlık DAGM Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı.
- Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun (1984, 19 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 3056).
- Başvekâlet Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun (1933, 20 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 2187 [Mülga])
- Başvekâlet Teşkilatı Hakkında Kanun (1937, 19 Nisan). *Resmi Gazete* (Sayı: 3154).
- Binark, İ. (1980). *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*. Ankara: T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı.
- Binark, İ. (1994). *Türk Arşivlerinin Kısa Tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Faaliyetleri*. Ankara: DAGM.
- BOA, BEO, 1570/117732/1-2.
- BOA, BEO, AYN.d., 769/51.
- BOA, BEO., 3900/292457.
- BOA, BEO., 4266/319914/1-2.
- BOA, İ. DH., 7066.
- BOA, İ. DH.d. 102/ 51-52.
- BOA, İ. MSM. 25/658/1-2.
- BOA, İ. MVL, 146/4093/1-7.
- BOA, İ. MVL, 91/1869/1-3.
- BOA, İ.MSM.,25/659/1-3.
- Çetin, A. (1984). Osmanlı Arşivciliğine Toplu Bir Bakış. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 33 (2), 50-58.
- Çetin, A. (1985). Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi. *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, Mayıs 1985, 65-66.
- Çuluk, S. (2014, 27 Nisan). *Bulgaristan'a Satılan Evrak Meselesinin Bir Yüzü*, <http://sinanculuk.blogspot.com/2014/04/bulgaristana-satilan-evrak-meselesinin.html>.
- Demir, G. T. (2015). *Mustafa Abdülhalik Renda (1881-1957)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Elker, S. (2010). Mustafa Reşit Paşa ve Türk Arşivciliği. *IV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 10-14 Kasım 1948) II. Baskı*, (s. 180-187). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ergenç, Ö. (1998). Bir Tarihçinin Arşivden Bekledikleri. *Başbakanlık I. Arşiv Şurası(20-21 Nisan 1998 Ankara) Tebliğler – Tartışmalar*. (s. 73-82). Ankara: Başbakanlık DAGM.
- Günday, D. (1989). *Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı Özellikleri ve Divan Rakamları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Oral, M. (2006). *Türkiye’de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Öztürk, S. (1994). *Osmanlı Belgelerinde Siyakat Yazısı*. Ankara: Başbakanlık DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Schellenberg, T.R. (1993). *Arşiv İdaresi*. Ankara: Başbakanlık DAGM Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı.